

*Кадыров Т.Д., Арапова М.М.***МАРТ РЕВОЛЮЦИЯСЫНЫН ТАРЫХЫЙ МААНИСИ***Кадыров Т.Д., Арапова М.М.***ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ МАРТОВСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ***T.D. Kadyrov, M.M. Arapova***THE HISTORICAL SIGNIFICANCE OF THE MARCH REVOLUTION**

УДК: 947.1:57(572.2)

*Макалада Кыргыз Республикасында болгон март революциясы жана анын тарыхый мааниси каралган.**The article deals with the March revolution in Kyrgyz Republic and its historical significance.*

Кыргыз саясий революциясы ушул бизге чейин эле ар кандай саясий версиялардын бүтүмдөрүндө калып келген. Айрым саясий аналитиктер 24-марттагы окуялар менен Кыргыз саясатындагы Ренессанс доорун байланыштырса, ал эми экинчи бирөөлөр Кыргызстан алда канча артка кетти деген карама-каршылыктуу пикирди айгууда. Деги эле Кыргыз революциясын канчалык мааниси, ал гана эмес саясий мааниси, дүйнөлүк саясий процесстеги орду тууралуу келечек гана, ошону менен тарых гана так баасын берет. Акыркы Кыргыз тарыхындагы бул революциянын мааниси, анын негизги доминанты катары элдин саясий бийликке карата негизги оппозиция экендигин, эл тарыхка гана эмес, саясий күчтөрү баш кошуп, анын лидерлигин табылгы жол менен тааныды. Атактуу Гарвард университетинин алдынкы политологдорунун бири Крейн Бринтон деген окумуштуу өзүнүн "Революциялардын анатомиясы" деген эмгегинде революциялардын баары бирдей өнүгөт деген идеяны алып чыккан. Ошол идея азыр батышта "Революциялар теориясы" деген ат менен таанымал. Бул идея классикалык теорияга айланган, тарыхта бир нече жолу акыйкагыгы тастыкталды. Бринтондун теориясы боюнча революциялар төмөндөгү стадиялар менен өнүгөт:

1. Эски режим өзүнүн башкаруу эффективдүүлүгүнөн жана легитимдүүлүгүнөн айрылат. Режим олдоксон жана чечкинсиз болуп калат. Айрыкча интеллектуалдар режимден четтейт, саясий иштерге катышпайт. Экономиканын өнүгүүсү менен кошо нааразычылыктары менен көрө албагыктар күчөйт.

2. Жогорудагы биринчи стадияда режимге каршы чыккан топтор арбыйт. Революциялык маанайдын өнүгүүсүн эски режим токтоло албайт. Жер-жерлерде нааразычылык акциялары, көтөрүлүштөр башталат, ал эми аларды басууга жиберилген куралдуу күчтөр көтөрүлүшчүлөр тарабында болот.

3. Бийлик ортозар жетекчилердин колунда болуп, алар революциячылардын катарында эмес, эски режимди сындагандар катары гана каршы чыккандар. Алар революциянын толугу менен жашоонун бардык тармактарында орун алышкан эмес, негизги реформанын гана жүргүзүлүшүнө ээ болушат деген маанини политолог Аскарбек Мамбеталиев мартта-

гы болуп өткөн революцияга окшоштуктарын белгилеген.

Азыркы коомдун өнүгүү баскычтарын изилдеген дүйнө аалымдарынын пикири боюнча ХХ-кылымдын экинчи жарымында "үчүнчү дүйнө" деп аталган өлкөлөрдүн катарына кирип, орто кылымдык мамилелерден рынокко өтүүгө багыт алган мамлекеттер, ошондой эле советтик-тоталитардык алкактан бошонуп эгемендүүлүк алуу менен демократиялуу өнүгүү жолуна түшүүгө камынган постсоветтик республикалардын соңку жаңы тарыхында бир катар сапаттык өзгөрүүгө алып келген саясий окуялар болуп өттү. Булар жалпысынан "жибек жана түстүү революциялар" деп аталгандыгы белгилүү. (1)

Ошондой эле 1991-жылдын 31-августунда Кыргызстанга келген эгемендүүлүк юридикалык гана жеңип болгондугу, ал эми нукура, толук кандуу эгемендүүлүктү орнотуу жөн маселе эместигин азыркы реалдуулуктан далилденип олтурат. 2005-жылдын 24-мартына чейинки өткөн 15-жыл бул тарыхчылар жана саясат таануучулар айткандай эле Кыргызстан үчүн "өткөөл доор" болуп, ал мезгилде калыптанган авторитардык "Акаевдин режиминен" кутулуу үчүн чынында революциялык кырдаал бышып жетилген. Алибетте, биз жогоруда белгилеп өткөндөй биздин өлкө үчүн классикалык Марксисттик маанидеги революция эмес, азыркы доордогу модернизацияланган "Түстүү революциянын" өбөлгөлөрү калыптанган. Кыргызстандагы 24-март окуясын туура баалоо, саясий да, илимий да тарыхый да, коомдук да чоң мааниси бар проблема. Анткени аны "теңкеруш", "путч", "революция" же жеңиле "бийликтин алмашышы" деп атап коюу, аны жасагандар үчүн да, эски бийлик өкүлдөрү үчүн да, эл, мамлекет үчүн да маани бериле турган нерсе. Ал Кыргызстандын керек болсо келечеги үчүн да таасир этүүчү маселе. Саясат таануучулардын бир жагы "жибек революцияларынын" алкагында болуп өткөн акыркы үч "түстүү революция" классикалык революция эмес, алар түп тамырынан коомдук-формациялык өзгөрүүнү алып келген жок, ошондуктан жеңиле гана "бийлик алмашуу" болуп өттү дешет. Так ушул пикир Кыргызстандагы саясат таануучулардын арасында да олуттуу катмарды ээлейт. "Бийликтин алмашуусу" ар кандай учурда, өлкөнүн мыйзамдарынын алкагында учурда, елкенун мыйзамдарынын алкагында эз-логикасы менен боло берүүчү көрүнүш. Ал мыйзам чегинде, референдум аркылуу, кээде куч менен да болушу мүмкүн. Бирок, негизинен "бийлик алмашуу" тынчтык жолу менен

жүрөт. Азыркы замандагы цивилизациянын тигил же бул денгээлиндеги бардык мамлекеттерде болжол менен ар бир 4-5 жылда бийлик алмашып турат, аларда бийлик алмашкан сайын эле толкуп, башчысы качын кетпейт. Демек Кыргызстандагы 24-марттагы окуя бул терминге тук жакындабайт. "Төңкөрүш" терминин тарыхый ажрыйбага таянуу менен аныптасак, ал кайсы бир согушчан, же башка маанидеги уюшкан топтун тымызын аракеттеринин натыйжасында расмий бийликти куралдуу же ошого жакын жол менен тартып алуу болуп эсептелет. Тарыхта далай-далай "сарай төңкөрүштөрү" же болбосо 1991-жылкы ГКЧПга, Чилидеги Пиночеттикине окшогон "аскердик буктта" төңкөрүштөрү болуп келген. Ал эми 24-марттагы процесстин жаратылышы таптакыр башка, бул төңкөрүш эмес. Чынды күчүн айтып коюш керек, совет бийлигинин алгачкы жылдары Октябрь социалисттик революциясын кыргыз интеллигенттери "Өктөбур төңкөрүшү" деп да атап келишкен. Бирок ага чоң маани берилип, революциялык мааниде туюлган. Албетте 24-мартта мурдагы режимдин колдоочулары, андан пайда көргөндөр үчүн "революция" болгон жок. Ал эми "Революция" деген сөз французча "Revolution" деген сөздөн алынып, анын мааниси түп тамыры менен өзгөртүү, бирсапаттан экинчи сапатка секирик менен өтүү, жоюу жана коомдук жана саясий тузулушту ликвидациялоо менен жаңы бийликтин орнолушу, коомдук, аң-сезимдин жана жаратылыштыш диалектикалык өнүгүүсүнүн эң маанилүү мыйзам ченемдүүлүгүн иш жүзүндө көрүнүшү болуп саналат. Алибетте, бул ныктаманыш "пролетардык духта" жазылгандыгы, анын 1989-жылы жарык көргөн сөздүктө жайгашкандыгынан эле көрүнүп турат. Бирок, кеп мааниси тура берилген. "Революциянын" унгу мааниси "түп тамыры менен өзгөртүү, бир сапаттан экинчи сапатка секирик менен өтүү" экендиги анык. Биз жогоруда айтып еткендей XX -кылымдын жана XXI - кылымдын башындагы болуп өткөн тарыхый реалдуулуктун негизинде революциялык өзгөртүүлөр марксистик-лениндик классикалык түшүнүктүн гана алкагында эмес, жаңы типтеги модернизацияланган "түстүү революциялардын" алкагында да болушу мүмкүн экен. Ошондуктан Кыргызстандагы 24-март окуяларын так ушул мааниде караганыбыз туура жана биздин эгемендүүлүк жолундагы бул окуя дүйнө саясат таануучулардын көпчүлгүнүн пикири боюнча революциялардын ушул тибинин алкагында болгондугу аныкталып турат. Алибетте кыргыз "түстүү революциясы" Грузин жана Украин "түстүү революцияларынан" айырмаланып, өзүнүн бир катар өзгөчөлүктөрүнө ээ. (2)

Революция - тецкеруш, коомдук турмушта бир бийликтин башка бийлик менен алмашканы, жаңы жолго түшүү, жаңы багыт алуу деген мааниде колдонулуп жүрөт. 2005 - жылдын март айындагы окуялар мына ушундай революцияга кирет. Эң башкысы - бул тарыхый факт революция болуп саналат. Анын бөтөнчөлүгү: бийликти алуу үчүн курал колдонбостон, адам каны төгүлбөй, тынчтык мүнөздө болуп, эл массасынын колдоосу менен жеңип чыгып, жалпы элге жек көрүнгөн мурдагы эски бийлик кулады (3).

Революциянын дүйнөдөгү башка революциялардан айырмасы ал болуп өткөндөн кийин анын эң

башкы милдети - негизги максаттарды ишке ашырууга тийиш болчу.

Мисалы:

1) Революциянын башкы милдеттеринин иш жүзүнө ашырууда жолтоо болчу айрым инсандардын көзөмөлгө алуу.

2) Чарбаны жаңы нукка салуу, агымдар, уюмдар жана башка ушул сыяктуу каршы күрөш жүргүзүү же контрреволюцияга чабуул коюу;

3) Жаңы заманда башкача кырдаалдагы уюштуруучулук, чарбанын баардык тармагын эриш-аркак өнүктүрүүгө аракет жасоо.

4) Эски замандан калган акыл-эстүү, жөндөмдүүлүгү зор, потенциалдык мүмкүнчүлүктөрү бар кызматкерлерди жаңы бийликтин бардык тармагына тартуужана аларды пайдалануу.

5) Калыптанып калган, эл үчүн иштеп жаткан айрым демографиялык принциптеги иштерди тереңдетүү, алардан кол үзбөө милдети.

6) Тартипке салуучу, укук когоочу жана башка уюмдардын ишин ачык айкындыкка жүргүзүү, алардын эл массасы менен болгон байланышын чыңдоо. Бул жалпы жолунан аталган айрым милдеттер, иш-чаралар март айындагы Кыргыз Республикасына гана мүнөздүү.

Демек, март айындагы окуялар бул Кыргыздын улуу революциясы. Аны салтанаттуу түрдө майрамдоо зарыл. Аны салтанатуу түрдө майрамдоо зарыл деген пикирди айтат(4).

Андан кийин ушул эле газетадагы макалада Аскарбек Бекбоев мындай пикирди айтат. Март окуясынын болушунун себептери баштапкы мамлекеттик бийликтин эгемендүүлүктү, экономикалык өнүгүүнү самаган эл мүдөөсүн канаатандыра албагандыгына байланыштуу чыкты десем жаңылышпайм. Элдин башын бириктирген идея - бул коомдо орноп, орун очок алып калган социалдык теңсиздике, калыстыкка нарк болгон коомдук түзүлүштү орнотуу болчу.

Албетте бул күнгө байланыштуу карама-каршылыктуу ой-пикирдин айтылышы мыйзам ченемдүү көрүнүш. Анткени өткөн жылы 24-мартта канткенде да саясий-социалдык карама-каршы талаптардын кагылышуусу болду. Натыйжада бир тарабы жеңилип, өз бийлигин өткөрүп берсе, экинчи тарап жеңип, бийликке келди. Калыс айтканда бул күн элибиздин илгерки умутун актай турган, мурдагы бийликке байланыштуу көптөгөн терс көрүнүштөрдү, айталы, тамырлашып кеткен коррупция, өнөр жай өндүрүшүнүн өнүкпөй токтоп калышы жана башкаларды жоюуга багыт алган күн болду.

2005-жылы жазда Кыргызстанда революциялык кырдаал түзүлгөн деп айтсак жаңылылыштык болбойт. Демек, 24-марттага окуяны революция деп айтууга болот, анткени бул сөздү латын тилинен которгондо "бурулуш" деген мааниси берет. Чынында да март революциясынын кийинки биздин мамлекет эски режимдин терс жактарын жоюп, жаңы бийликке көтөрүлүүгө бурулуш жасады.

Андан кийинки Революция боюнча өзүнүн пикирин. Тарых илимдеринин доктору Токторбек Өмүрбеков мындай деген. Революция - деген аныктаманын эки кош мааниси бар. Биринчиси, Революция

- бул бир бийликти экинчи бийликтин тартып алышы, же болбособиринчи бийликмененэкинчи бийликтин алмашышы. Ал эми сездун кецири маанисинде революция - бул бир өлкөнүн коомдук, саясий, социалдык - экономикалык жана маданий турмушундагы кескин өзгөрүүлөрдү түшүндүрөт. Ал эми юридикалык тилде "революция" деген сездун мааниси бийликти күч колдонуп тартып алуу дегенди билдирет. Кандай гана революция болбосун аныш объективдүү себептеринин бышып жетилүүсү зарыл жана революциялык кырдаал калыптанышы керек. Мына ушул түшүнүктөрдүн негизги белгилери 2005-жылдагы революциянын алдында ачык-айкын байкалды. Ага чейин эле объективдуу шарттар бышып жетилип калган болчу. Анын себептеринин бары калайык-калкка белгилүү, ошондуктан себептерин санап отуруунун кажети жоктур. Элдин социалдык абалы өтө начарлап, мамлекеттин экономикасына түздөн-түз сокку урулуп, таланып-тонолуп кеткен. Коррупция күндөн-күнгө чырмооктой болуп чырмай берген. Ал тургай паракорчулук ошол эле Акүйгө чейин жеткени элге көрүнүп калган. Мамлекеттик жетекчилердин арасында коррупцияга малынгандар пайда болуп, элдин нааразычылыгын күчөтө берген. Ал эми үй-булөөнүн чексиз активдүүлүгү дагы абалды курчуткан. Ошондуктан бул жөн жерден эле чыга калган нерсе эмес. Бул революцияда эл активдүү болду. Такталбаган маалыматтарга Караганда революцияга 40 миңге жакын адам катышкандыгы маалым. Мындан

байкоого болот эл массасынын активдүү катышкандыгын. Бул айтса-айтпаса да анык революция болгондугунан кабар берип турат. Элдин активдүү тартылышы эле март революциясынын анык элдик мүнөзгө ээ экендигин далилдеп турат. Ошондогу элдин негизги максаты - элди чырмооктой чырмапалган коррупцияга каршы күрөшүү болгон. Коррупцияга белчесинен батып кеткен мыйзамды коргоп, сактай тургандарды тазалап, өлкөдөгү тартипти, мыйзамдуулукту калыбына келтирип, акыйкатты, адилеттүүлүктү орнотуу, бийликти реформалап, саясий системаны өзгөртүп, элдин жашоосун оңдоо эле.

Албетте, революциянын мааниси бир же эки жылдын ичинде билинбейт. Анык революция болгондугу беш же он жылга барып билинет. Өлкөдөгү оор кырдаалды нукка салыш үчүн убакыт керек. Ошондуктан 24-мартгы адилеттиктин куну катарында, революциянын күнү катарында майрамдаганга акыбыз бар. Бул революция кокустуктан болгон жок. Ошол себептен муну элдик революция деп атоого, майрамдоого укугубуз бар. Аны тең көрүш деп айтуу - революцияны жокко чыгаргандыкка барабар.

Адабияттар:

1. "Элдик революция 24- март 2005-жыл" Б.2006
2. Кут билим // 2006 - жыл 17 март 3-бет
3. Кыргыз туусу // 2006-жыл 23-26 март 10-бет
4. Кут билим // 2006 жыл 10-март 5-бет.

Рецензент: к.и.н., доцент Жаркымбаев Т.Ж.